

SOSIAL RİSK MÜASİR CƏMIYYƏTİN SOSIAL TRANSFORMASIYASININ GÖSTƏRİCİSİ KİMİ

UOT 316.42

DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.2.86.340>

GÜNEL İSAXANOVA

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti (ATMU)

E-mail: isakhanova.gunel@gmail.com

Giriş

Sosial risk müasir cəmiyyətdə sosial transformasiyanın göstəricisi kimi bir neçə əsas aspekti əhatə edir. Bu, cəmiyyətin dəyişən strukturlarına, iqtisadiyyatına və sosial münasibətlərinə əsaslanan bir prosesdir. Sosial risklər bir çox sahədə dəyişikliklərə və həll edilməmiş məsələlərə işarə edir və bu risklər cəmiyyətin adaptasiya bacarığını, sosial təhlükəsizliyi və sosial ədaləti necə qurduğunu göstərir.

Əsas hissə

“Risk” anlayışı nisbətən yaxınlarda elmi tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Risk təhlilinə sosial yanaşma yalnız 1960-cı illərdə nüvə texnologiyalarının sosial aspektləri ilə bağlı müzakirələr kontekstində əhəmiyyətli bir görünüş qazandı. Sonrakı onilliklərin təcrübəsi problemə “sistemli” baxışın həlledici əhəmiyyətini nümayiş etdirdi. “Texniki” yanaşmadan fərqli olaraq, “sosial” yanaşma risk qiymətləndirmələri ilə sosial xarakterli dəyərlər və normalar arasında birbaşa əlaqə görür və siyasi, etik, sosioloji, psixoloji, iqtisadi və s. nəzərə alır [1].

Bu gün risk anlayışı bir çox fənlərin konseptual sıralarına möhkəm daxil olmuşdur, o cümlədən “sosial risk” termini sosial elmlərin müxtəlif sahələrində: sosiologiya, hüquq, idarəetmədə geniş istifadə olunur.

Sosial risklərin müxtəlif aspektləri üzrə tədqiqatlar çoxlu və müxtəlifdir. Bununla belə, xarici və yerli müəlliflərin risk anlayışını açıqlayan və riskləri müxtəlif əsaslara və növlərə görə təsnif edən çoxsaylı əsərlərinə baxmayaraq, “sosial riskin xüsusi növü” kimi müəyyənləşdirilməsi məsələsi hələ də qalmaqdadır. Onu formalaşdıran amillərin nəzəri aspektləri, müxtəlif sosial qruplarda və ümumiyyətlə, müasir Rusiya cəmiyyətində meydana gəlməsinin xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı qruplar və ərazilər üçün sosial risklərin miqyası və nəticələri praktiki olaraq araşdırılmamış qalır. Hətta “sosial risk” anlayışının özü də fərqli şərh olunur. Tədqiqatçılar risklərin iki növünü fərqləndirmək imkanını tanıyaraq: texnogen və sosiogen, həmçinin sosial riski texnoloji, iqtisadi və digər risk növləri ilə müqayisə edərək, “sosial risk”in ümumi tərifini verirlər ki, bu da “risk”in

ümumi anlayışına şamil edilir: “Risk həmişə sosial xarakter daşıyır, çünki o, mövcudluğu və qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır”. Yaxud – obyektləri fərdlər və ya sosial qruplar olan bütün risklərə: “Sosial risk subyektiv şəxsi xüsusiyyətlərindən və imkanlarından asılı olaraq bir şəxsin və ya qrupun əlverişsiz ekoloji şəraiti qavramaq qabiliyyətidir” [2].

Sosial riski mövcud şəraitə, sosial statusuna və həyat tərzinə görə mənfi təsirlərə məruz qalan, çətin həyat vəziyyətlərində olan insanların müəyyən sosial qruplarına xas xüsusiyyət kimi şərh edən əks (“dar”) nöqtəyi-nəzər də mövcuddur. Sosial nöqtəyi-nəzərdən çətin vəziyyət insanın həyatını obyektiv şəkildə pozan, təkbəşinə öhdəsindən gələ bilməyəcəyi və sosial yardıma ehtiyacı olan bir vəziyyət kimi başa düşülməlidir. Çox vaxt çətin həyat vəziyyətləri dəyişən şərtlərə cavab vermək üçün bir insanda deviant davranış formalarının formalaşmasına təkan verir.

Əsas sosial problemlərin milli miqyasda həllinin əsas yolu prioritet sosial təhdidlərin və milli təhlükəsizliyə və davamlı inkişafa təsir edən amillərin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırılması və qarşısının alınmasıdır. Bu baxımdan “sosial risk”i sosial sferada yaranan və nəticələri ilk növbədə onun özündə əks etdirən xüsusi risk növü kimi qiymətləndirmək lazımdır. “Sosial risk” anlayışının sosial dəyişikliklərlə əlaqəsi nəzərə alınmaqla məzmununun əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi də vacibdir. Müasir şəraitdə sosial riskin artması qeyri-müəyyənliyin obyektiv artması ilə əlaqələndirilir, sosial qeyri-sabitlik, mürəkkəblik və bəzən müəyyən hərəkətlərin mümkün nəticələrinin qiymətləndirilməsinin mümkünsüzlüyü ilə müşayiət olunur.

Əksər tədqiqatlarda sosial risk mahiyyəti subyektiv xarakter daşıyan qərar olan bir fenomen kimi görünür və başqa cür ola bilməz. Risk qərarın təzahürlərindən biridir. Eyni zamanda, risklərin yalnız rəşional mövqedən şərh, “insan davranışının həmişə proqnozlaşdırıla bilən olduğu, bütün hadisələrin və hərəkətlərin nəticəsinin proqnozlaşdırıla biləcəyi və risk probleminin özü ən əlverişsiz hadisənin ehtimalını və onunla əlaqəli zərəri az və ya çox dəqiq hesablamaq üçün bir yol tapmaq üçün azaldıldığı”

9 ayrı-ayrı qruplar və ya icmalar ilə əlaqəli görünür. İnsanın və ya cəmiyyətin riskə münasibətinin xüsusiyyətlərini, onun tərifini və semantik şərhini müəyyən edən sosial həyatın mədəni və psixoloji aspektlərini nəzərə almaq lazımdır [2].

Lakin bu yanaşma müasir cəmiyyətdə risklərin təhlili üçün yalnız qismən tətbiq olunur. Bir tərəfdən, bir çox böhran hadisələri qarışıq, təbii-antropogen xarakter daşıyır (ekoloji fəlakətlər, qlobal istiləşmə və s.) - “antropogen təsir nəticəsində dəyişdirilmiş təbiət qüvvələrinin insanlara və iqtisadi obyektlərə dağıdıcı təsiri onların mühafizəsi üçün mövcud olan resurslardan artıq olduqda”, digər tərəfdən, müasir dünyada insanların qəbul etdiyi qərarların böyük bir hissəsidir (normalar, bazar münasibətləri) və ya təsir altında olan şəxs tərəfindən qəbul edilir.

XX əsrdə əsas fəlsəfi müqəddimələrdən biri potensial təhlükələrin azaldılması və riskin “idarə edilməsi” istiqamətində “gələcəyə təsir etmək” imkanına inam oldu. Bu konsepsiya əsasında sosial risklərin xüsusi risk növü kimi qiymətləndirilməsi və onların idarə edilməsi problemi idarəetmə nəzəriyyəsi və praktikasının mühüm tərkib hissəsi kimi müstəqil nəzəri və tətbiqi əhəmiyyət kəsb edir [3].

Qeyri-bərabər inkişafın, hakim elitanın və cəmiyyətin dəyişikliklərin sürətini mənimsəyə bilməməsinin səbəb olduğu sosial dəyişikliklərin nəzarətsiz sürətlənməsi ictimai quruluşun sabitliyinin pozulması və parçalanması riskini daşıyır. Sosial dəyişikliyə məruz qalan insanlar dəyişiklikləri müsbət ruhda anlayıb şərh edə bildikcə, onlara müsbət mənə verə bildikcə idarə oluna bilər.

Sosial proseslərin modelləşdirilməsi sosial risklərin yaranması, yayılması və idarə edilməsi imkanlarının tam miqyaslı tədqiqatları olmadan mümkün deyil. Bu baxımdan sosial risklərin müəyyənləşdirilməsinə sistemli yanaşmanın işlənilməsi zərurəti ön plana çıxır.

Sosial risklərə gəlincə, onların yaranmasında və toplanmasında ən mühüm amil müasir cəmiyyətdə modernləşmə və transformasiya prosesləridir. Dəyişən cəmiyyətdə risklərin xarakteri bu dəyişikliklərin xarakteri ilə müəyyən edilir. Beləliklə, Rusiya islahatlarının ilkin mərhələsində bütün siyasi və iqtisadi institusional dəyişikliklərin inkişafın müsbət istiqaməti olduğuna inanılırdı. Onların sosial nəticələri labüd tarixi dəyişikliklər prosesində yalnız çətin, lakin qaçılmaz mərhələ kimi qiymətləndirilmişdir. İdarəetmə prosesində bu yanaşmanın yanlışlığı Rusiya cəmiyyətinin sosial təşkilində ciddi problemlərə səbəb oldu və onun islahatına ciddi maneə oldu.

Dəyişiklik prosesinin bir yaxşı məqsədi güdməsinə baxmayaraq - cəmiyyətin həyat qabiliyyətinin artırılması, idarəetmə və təkrar istehsal proseslərinin səmərəliliyinin artırılması (geniş mənada), transformasiyanın qeyri-xətti və çoxistiqamətli olması, nəticədə cəmiyyət ənənəvi qaydalarını itirir və yeni davranış normaları və alqoritmlərini formalaşdırmağa vaxt tapmır, istehsal və risklərin yayılmasının səbəb olduğu dəyişikliklərin sürətlənməsinə səbəb olur.

Uzun müddət davam edən transformasiya nəticəsində sosial konsensusun əsası itir, çünki nail olmaq üçün bu konsensusun zəruri olduğu ümumi məqsəd yoxdur. Nəticədə, mənfi təsirlərə qarşı durmağa imkan verən “təhlükəsizlik marjası” azalır [3].

Uzunmüddətli transformasiya dövrü, o cümlədən sosial transformasiyaların istiqaməti və sürətində çoxsaylı dəyişikliklər cəmiyyətin məhvinə və cəmiyyətin inkişaf qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxarır. Belə dağıntılar nəticəsində yaranan cəmiyyətin əsas məqsədləri təhlükəsizliyi təmin etmək və getdikcə mürəkkəbləşən müdafiə sistemləri yaratmaqdır. Cəmiyyətin istehsal ehtiyatları əmtə istehsalı üçün kifayət deyil. Dəyişikliyin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, “sərvət istehsalı məntiqi” indi öz yerini “risk istehsalı məntiqi”nə verir. Müasir cəmiyyət, V.Bekin tərifinə görə, “risk cəmiyyəti”nə çevrilir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, sosial riskin ümumi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək mümkündür: [3].

Sosial risklər təbii və ya texnoloji proseslərin, habelə şəxslərin fərdi bioloji və davranış xüsusiyyətlərinin yaratdığı səbəblərin nəticəsi deyil.
Sosial risk, ilk növbədə, risk altında olan subyektlərin (qrupun) davranışının və subyektlərin (qrupun) inteqrasiya olunduğu konkret sosial-mədəni məkanın çoxistiqamətliyi və sinxronizasiyasının olmaması ilə əlaqədar yaranan əlverişsiz nəticələrin baş vermə ehtimalıdır.
Sosial risk sosial dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq, risk subyektinin və obyektinin hərəkətlərinin sosial mühitdəki dəyişikliklərlə uyğunsuzluğu nəticəsində nəzərə alınır.
V.Zubkovun təklif etdiyi təsnifatdan istifadə etməklə sosial riskləri ikinci dərəcəli risklər kimi təsnif etmək olar ki, onlar bir çox sosial aktorların müxtəlif hərəkətlərinin mürəkkəb nəticəsidir və bütün cəmiyyətin və ya onun ayrı-ayrı institutlarının fəaliyyətinə təsir göstərir.

Şəkil 1. Sosial riskin ümumi xüsusiyyətləri

Yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri ümumiləşdirərək, “sosial risk”i riskin subyektinə və obyektinə fərd, müəyyən sosial qrup və ya cəmiyyət olduğu, bunun üçün mənfi nəticələrin baş vermə ehtimalı fərdi (qrup) sosial fəaliyyət və ətraf sosial məkanda proseslər arasında uyğunsuzluq ilə müəyyən edilən, real qeyri-müəyyənlik mühitində baş verən risk kimi müəyyən edə bilərik.

Nəticə

Bu işdə sosial riskin cəmiyyətə xas olan risklərin xüsusi kateqoriyası kimi müəyyən edilməsinə təklif olunan yanaşma bizə həm konsepsiyanın özünü, həm də risklərin yaranmasının, onların cəmiyyətin həyatına təsirinin mümkün variantlarını daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Bundan əlavə, təklif olunan yanaşma ayrı-ayrı qruplar tərəfindən fərdi sosial risklərin qavranılmasındakı fərqləri izah etməyə, həmçinin eyni təhlükələrin qrup və fərdi qavrayışındakı fərqlər problemini minimuma endirməyə imkan verir. Məsələn, sosial risk növlərindən biri hesab edilən işsizlik fərd üçün tamamilə mənfəət təhlükədir. Eyni zamanda, cəmiyyət üçün işsizliyin müəyyən səviyyəsi əmək bazarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri şərtidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Зубков, В.И. Социологическая теория риска: монография / В.И. Зубков. — М. : Изд-во РУДН, 2003.

2. Кравченко, С.А. Социология риска: полипарадигмальный подход: учебное пособие / С.А. Кравченко, С.А. Красиков. — М. : Анкил, 2004. — С. 34.

3. Никитин, С.М. Социологическая теория риска в поисках предмета / С.М. Никитин, К.А. Феофанов // Социологические исследования. — 1992. — № 10. — С. 121—122.

XÜLASƏ

Qeyri-sabit cəmiyyət yeni risklər yaradır. Məqalədə yaranan risklərin təhlilinə sosial yanaşmadan istifadə edilməsi təklif olunur. “Sosial risk” anlayışı təqdim edilir və onun tərifinə yanaşmaların ümumiləşdirilmiş təhlili verilir. Qeyd olunur ki, sosial riskin yaranmasında və toplanmasında ən mühüm amil müasir cəmiyyətdə gedən modernləşmə və transformasiya prosesləridir. Sosial risk sosial-mədəni və institusional dəyişikliklər proseslərinin tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Sosial risk fərqlərin və qrupların sosial hərəkətləri ilə sosial mühitdə baş verən dəyişikliklər arasında uyğunsuzluğun göstəricisidir. Xüsusi risk növü kimi sosial riskin ümumi xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. “Sosial risk” anlayışının ətraflı tərifini verilmişdir.

Açar sözlər: *sosial risk, sosial dəyişikliklər, modernləşmə, transformasiya, proqnozlaşdırma, dəyişikliklərin idarə edilməsi.*

SOCIAL RISK AS AN INDICATOR OF SOCIAL TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY SUMMARY

Unstable society creates new risks. The article proposes to use a social approach to the analysis of emerging risks. The concept of “social risk” is presented and a generalized analysis of approaches to its definition is given. It is noted that the most important factor in the emergence and accumulation of social risk is the modernization and transformation processes taking place in modern society. Social risk is perceived as an integral part of the processes of socio-cultural and institutional changes. Social risk is an indicator of the discrepancy between the social actions of individuals and groups and the changes occurring in the social environment. The general characteristics of social risk as a special type of risk are determined. A detailed definition of the concept of “social risk” is given.

Keywords: *social risk, social changes, modernization, transformation, forecasting, change management.*

СОЦИАЛЬНЫЙ РИСК КАК ИНДИКАТОР СОЦИАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА РЕЗЮМЕ

Нестабильное общество создает новые риски. В статье предлагается использовать социальный подход к анализу возникающих рисков. Введено понятие «социальный риск» и дан обобщенный анализ подходов к его определению. Отмечается, что важнейшим фактором возникновения и накопления социального риска являются модернизационные и трансформационные процессы, происходящие в современном обществе. Социальный риск воспринимается как неотъемлемая часть процессов социокультурных и институциональных изменений. Социальный риск является показателем несоответствия социальных действий индивидов и групп изменениям, происходящим в социальной среде. Определены общие характеристики социального риска как особого вида риска. Дано подробное определение понятия «социальный риск».

Ключевые слова: *социальный риск, социальные изменения, модернизация, трансформация, прогнозирование, управление изменениями.*